

LA MASIA D'AVUI. TRANSFORMACIÓ I MODERNITAT

JOAN CURÓS I VILÀ

Doctor arquitecte i professor de projectes arquitectònics UPC - Barcelona Tech

La masia va néixer com l'epicentre de l'estructura productiva del món rural, la qual des de fa uns quants anys ha esdevingut del tot insostenible econòmicament. Això ha suposat l'abandó de moltes masies, la qual cosa ha derivat en un deteriorament tant de la pagesia tradicional com del mateix territori.

Ateses aquestes circumstàncies poc engrescadores, gairebé no hi ha hagut continuïtat generacional que hagi apostat per seguir l'explotació agrícola i ramadera per la dificultat d'assolir una economia de subsistència. Aquest factor ha estat el motiu del despoblament i l'aïllament d'aquest territori, la qual cosa ha conduït a una transgressió que s'ha generat en una important part del paisatge rural —contorns de la mateixa masia, prats, boscos i fins i tot les mateixes terres de conreu—, que mostren un aspecte de desencant i deixadesa.

Les masies més petites situades en llocs inhòspits i de difícil accés, com a l'alta muntanya, han sigut les més afectades per aquesta idiosincràsia, tot i que en llocs planers i productius també n'hi ha que estan en un estat crític i de salvaguarda.

En poblacions petites d'àmbit rural, la seva gent també se n'ha anat a viure a la capital de comarca o a altres nuclis més grans que disposen de més serveis i comoditats. Aquesta ha estat la causa que ha generat el despoblament i deteriorament d'aquests bells nuclis històrics.

La vegetació ha crescut sense control i s'ha fusionat amb els mateixos edificis dels masos deshabitats atesa la manca d'atenció d'alguns propietaris. Aquesta situació ha accelerat la transformació en ruïna de moltes masies i edificis annexos.

Hi ha una dita coneguda que diu "Qui no arregla la gotera ha d'arreglar la casa entera", la qual cosa s'ha evidenciat en moltes edificacions rurals. Amb el pas dels anys l'aigua de pluja s'ha anat filtrant a l'interior de l'edifici fins a minvar les propietats mecàniques de l'estructura de fusta de la teulada i, acte seguit, es produeix l'esfondrament de la coberta, que comporta la desprotecció consecutiva de la resta de sostres fins a raduir-se l'estabilitat estructural de la masia i esfondrar-se de manera natural tot l'edifici. Això facilita a la vegetació i a l'arbrat perimetral el seu creixement i

la colonització a l'interior dels edificis fins a arribar a diluir i a esborrar al cap de molts anys la seva existència.

Masia deshabitada entre la Pobra de Segur i Sort. Pallars Jussà. Fotografia: Joan Curós

A les poques generacions de gent jove que es dediquen a la pagesia els ha calgut realitzar una transformació íntegra de tot el sistema productiu que disposaven els seus pares. Això ha significat realitzar importants inversions econòmiques tant en reformes a la masia per obtenir una manera de viure més confortable, com a la construcció de nous edificis, granges o altres naus. El conjunt d'edificis preexistent i de nova planta estan situats en un radi reduït per optimitzar la funcionalitat global del mas. La inversió feta en aquesta industrialització agrícola i ramadera significa un augment de productivitat — compra de maquinària agrícola i adquisició o lloguer de noves terres de conreu. La supervivència d'una explotació condiciona la proporcionalitat entre l'extensió de terres i el nombre de caps de bestiar necessaris per fer-la rendible.

Aquesta crisi rural va iniciar-se al voltant de l'any 1970 i ha anat en augment fins avui dia, que encara perdura. Els dos principals causants d'aquest canvi han sigut l'esgotament del model i l'envelliment dels edificis del mas, fruit de la fatiga funcional del sistema productiu i la fatiga material dels sistemes constructius dels edificis.

L'esgotament funcional apareix en el moment que les grans empreses de productes agrícoles envaeixen els mercats i, per tant, les economies familiars es converteixen en economies inviables atesos els baixos preus que se'ls retribueixen els seus productes obtinguts. Aquesta situació condueix a la necessitat d'estudiar l'aplicació d'un nou model de viabilitat del mas per mantenir-lo a ple rendiment i poder donar-li continuïtat la gent jove.

La transformació del mas pot redirreccionar-se en dues vies alternatives, continuar l'activitat agrícola i ramadera o canviar l'activitat original i implantar un nou ús com el turisme o la restauració, entre altres. Tant en una situació

com en l'altra suposa la realització de reformes importants d'adaptació de la masia i la resta d'edificis per poder desenvolupar l'activitat econòmica òptimament.

L'altre causant que fa necessari realitzar reformes en aquest patrimoni és l'envelliment i el desgast dels materials i sistemes constructius dels edificis.

La masia es caracteritza per la seva austeritat tant morfològica com funcional. És una arquitectura sense pretensions carregada de sentit comú i sabiduria popular. L'objectiu principal és el d'habitatge per a aquelles famílies que habiten en el món rural i la creació d'una centralitat dintre el mas. Josep Pla descriu així aquesta sobrietat: "En els treballs del camp no hi ha res gratuït, res postís, res innecessari. Tots els moviments, fins els més arcaics, obeeixen un funcionalisme exigít per la matèria." És una descripció que transcendeix d'una manera molt concisa a l'arquitectura de la masia.

Quan es realitza una intervenció cal analitzar el llenguatge originari de l'edifici i interpretar-lo a la contemporaneïtat per fugir de l'aplicació del mimetisme encarcerat que danya el patrimoni.

Segons Eero Saarinen, arquitecte d'origen finlandès però afincat als Estats Units, el llenguatge extret és un llenguatge molt revelador, de la qual cosa se'n pot extrapolar per exemple que de la interpretació del llenguatge vernacular se'n poden obtenir intervencions contemporànies d'interès rellevant.

El respecte i la sensualitat són dos paràmetres importants a considerar per a qualsevol projecte arquitectònic, però ho és més encara si es tracta d'una intervenció en el patrimoni.

El gran respecte que té la masia amb el seu context — la topografia, l'orientació, les proporcions volumètriques — transcendeix en un caràcter propi i personalitzat d'aquesta edificació.

L'extraordinària sensualitat es percep tant en els materials que han forjat aquesta arquitectura com als espais buits existents entre els edificis del mas. Aquesta disposició permet la percepció del paisatge circumdant al llarg dels itineraris exteriors de la propietat.

Adequació d'una quadra en un menjador destinat a turisme rural. Les Comes de Joanetes (Garrotxa). Fotografia: Les Comes

Existeix un denominador comú a moltes de les intervencions que s'han realitzat als darrers anys, la qual cosa deriva en la manca d'interpretació del llenguatge. Els resultats es basen en la repetició i mimesi d'allò existent que aboca a una intemporalitat poc fortuna.

Aquesta praxi provoca una important transgressió a aquest patrimoni, atès que esborra el llenguatge sublim que caracteritza tant aquesta arquitectura. És convenient interpretar-lo i adaptar-lo als nostres temps per donar resposta a les possibilitats actuals de confort en lloc de reproduir caligràficament el preexistent, fruit d'una època ja històrica. Quan l'edifici facilita una lectura clarament diferenciable respecte a les diverses èpoques de construcció mostra la seva temporalitat alhora que la masia pot respondre a uns espais habitables contemporanis òptims. L'arquitecte suís Peter Zumthor, premi Pritzker 2009, diu "la bona arquitectura ha d'acollir a l'home, deixar-li que visqui i habiti allà i no aclaparar-lo amb el seu discurs", la qual cosa reclama la qualitat de l'arquitectura des del silenci i la llibertat, i no des d'allò impropri i des de l'encorsetament.

Conversió d'un porxo en habitatge. Exhibicionisme estructural. Fotografia: Joan Curós

La legislació actual hi té un paper important en els resultats obtinguts de moltes intervencions atesa l'obligatorietat que hi ha a seguir uns requeriments, majoritàriament massa unidireccionals, la qual cosa focalitza la reproducció de l'edifici existent i converteix el resultat en un aspecte pintoresc.

És molt necessari reflexionar sobre aquest tema legislatiu per tal, almenys, de mantenir, si no millorar, l'aspecte morfològic i la confortabilitat interior d'aquest patrimoni arquitectònic tan emblemàtic. Òscar Niemeyer, gran arquitecte brasiler, deia que quan la legislació no és una ajuda per al projecte aquesta es converteix en el pitjor enemic i és aleshores quan s'intenta trencar-ho per obtenir un resultat òptim.

En aquest marc exposat els arquitectes municipals hi tenen una parcel·la d'arbitratge decisiva. Atesa la importàn-

cia del seu paper és convenient que aquests siguin bons professionals i disposin d'un criteri projectual sòlid que els permeti valorar la qualitat arquitectònica de cada proposta, atès que són els qui han de validar el projecte dintre el compliment de la normativa. La seva opinió ha de ser de col·laboració amb l'arquitecte autor del projecte per tal que la proposta compleixi els paràmetres exigits i s'eviti la desaparició d'allò sublim que caracteritza aquesta arquitectura.

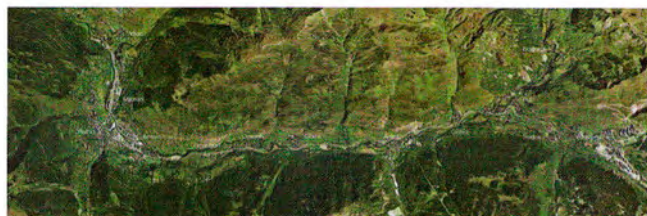
Un altre aspecte important a considerar de les normatives urbanístiques, i en concret a la gran escala, és la definició i ordenació d'usos al territori rural o sòl no urbanitzable. En especial les zones que s'articulen amb el teixit urbà, les quals són àrees amb una accentuada vulnerabilitat, han de ser tractades òptimament. El creixement de moltes ciutats ha significat l'ocupació de terreny agrícola de les perifèries sense respectar ni protegir les masies d'interès arquitectònic existents en aquestes zones. Cal evitar que els creixements de les ciutats arrasïn les procedències històriques de la perifèria i aquests espais s'articulin i es converteixin en llocs d'interès i utilitat per a la ciutat.

L'Administració pública no ha apostat el necessari per incentivar la reactivació de petits municipis i sobretot a l'alta muntanya, on s'han construït als darrers anys petites concentracions d'habitatges aïllats, conegudes com a *pletetes*, enmig d'un paisatge natural de gran bellesa. Aquestes noves colonitzacions, majoritàriament són habitatges destinats a segona residència, la qual cosa corrobora que determinats plans urbanístics han prioritzat els nous assentaments en llocs ni tan sols estratègics, que no pas el creixement dels preexistents. Aquests nous nuclis no tenen cap vinculació urbanística amb els nuclis urbans existents i funcionen de manera autònoma. L'agrupació d'aquests nous edificis acostuma a caracteritzar-se per la repetició d'un habitatge seriat entre mitgeres que simbolitza l'arquitectura moderna de muntanya, la qual disposa de vincles artificiosos amb el territori i té un aspecte totalment aliè al caràcter de l'arquitectura popular originària, la qual cosa ha malmès zones de muntanya de Catalunya amb un gran valor paisatgístic. El manteniment dels serveis municipals com les escombraries, l'enllumenat públic, el manteniment de carrers i espais públics... és insostenible respecte als costos que generen, atès que només se'n fa ús en unes èpoques puntuals de l'any —períodes vacacionals i caps de setmana— i en canvi el cost del manteniment és continu al llarg de tot l'any. L'estructura urbana d'aquests petits municipis preexistents permet un creixement equilibrat territorialment i així evita la creació de noves centralitats aïllades sense vertebració.

L'arquitecte japonès Tadao Ando dona un missatge concís sobre les intervencions en el patrimoni arquitectònic, comenta que li agraden les ruïnes perquè el que queda no és el disseny total, però la claredat de pensament, l'estruc-

tura despullada, és l'esperit de l'arquitectura, el sentit del qual apunta també en els suggerents resultats arquitectònics que es poden obtenir a partir de les intervencions en els edificis històrics. El corrent de pensament més comú dels darrers anys ha estat que el valor potencial de l'arquitectura era més visible a l'obra nova que no pas a les intervencions del patrimoni.

Tots els nuclis històrics d'aquests municipis rurals disposen d'un teixit molt vertebrat amb el territori, el qual genera una diversitat d'espais urbans d'interès, majoritàriament molt ben articulats entre ells i amb la mateixa topografia.

Articulació entre municipis de la Vall d'Aran

Aquests nous assentaments són interpretacions erràtiques dels nuclis històrics preexistents, alhora que s'han convertit en fragments aïllats i tergiversats de la morfologia originària. La seva estructura no està vertebrada ni entre el teixit ni en el mateix territori. Per exemple, n'hi ha que es formalitzen en un únic carrer inconnex (cul de sac), una solució incompatible per articular i connectar-se amb altres artèries urbanes. Les façanes que configuren el carrer es basen en la repetició ensopida d'un model i no en la variació unitària d'un tipus amb un llenguatge contemporani adient al seu context. Molts d'aquests edificis es caracteritzen per l'exhibicionisme i ostentació d'alguns sistemes estructurals de fusta que estan totalment fora d'escala. L'arquitecte mexicà Luis Barragan afirma que un treball d'arquitectura que no expressi serenitat és un error.

El creixement perifèric de moltes ciutats o molts municipis ha significat la revisió d'usos programàtics, la qual cosa ha comportat haver de realitzar canvis de qualificació del sòl de no urbanitzable a urbà. Aquesta nova qualificació ha inclòs terrenys agrícoles amb masies que eren en el mateix àmbit d'actuació, fet aquest que ha derivat en l'expropiació i posterior enderroc d'aquest patrimoni rural sense contemplacions, en lloc d'aplicar estratègies de compatibilització entre el nou i el vell, fruit de la desesperada especulació que ha aflorat durant uns quants anys al nostre país.

Aquesta necessitat de creixement dels nuclis urbans era una bona oportunitat per crear noves centralitats a les ciutats i articular el teixit existent amb espais oberts de caire rural, com a zona d'horts, parcs per a la població amb la salvaguarda de les masies d'un notable valor arquitectònic. Aquestes masies podrien haver estat un referent per a

la ciutat amb l'adaptació per a un nou ús —un centre cívic, un casal de barri, una biblioteca o qualsevol altre d'utilitat per a la ciutadania— i simultàniament articular-se amb el nou teixit.

Aquesta mala praxi es pot corroborar als darrers anys, sobretot en ciutats petites i mitjanes, on l'extensió de sòl no edificat és molt superior a l'urbà i per tant la possibilitat de danyar el paisatge és molt més elevada que a les grans ciutats que ja no queda sòl lliure, com succeeix per exemple a la ciutat de Barcelona.

A tall d'anècdota cal dir que a diversos indrets de les rodalies de Barcelona hi ha urbanitzacions amb la toponímia d'una masia que originàriament hi havia en aquella àrea, però que en el moment de redactar el planejament no es va considerar aquest patrimoni i avui no existeix cap coneixement ni petjada de memòria històrica de l'emplaçament d'aquests edificis.

A partir de l'any 2005 el Govern de la Generalitat de Catalunya va aprovar el Catàleg de masies i cases rurals a la Llei d'urbanisme de Catalunya (LUC), la intenció del qual va ser que cada municipi disposés d'un cens de les masies existents en el seu territori. La finalitat d'aquest Catàleg era facilitar el coneixement d'un inventari del patrimoni arquitectònic rural que servís d'ajuda per a les intervencions que s'hi fessin. La competència de redacció del document va ser atribuïda a criteri de cada ajuntament, basada en una fitxa descriptiva per a cada edifici, la qual cosa va conduir a l'obtenció de resultats diversos entre municipis. Cal dir que el nombre d'ajuntaments que disposen del Catàleg aprovat és reduït. Si s'hagués unificat el mateix model per a tots els ens s'hauria obtingut una major regularitat amb les dades. El marc documental de les diverses fitxes el conformen des de dades històriques, fotografies, planimetries i legislació. La planimetria de la majoria de les fitxes és poc ambiciosa i seria necessària una anàlisi més exhaustiva, tant a nivell de plantes d'organització com de seccions, per disposar de més eines de judici a l'hora d'aprovar o no des de l'ajuntament la proposta d'intervenció de l'edifici que es presentés.

La major part de les normatives municipals, com són les Normes subsidiàries, estan redactades pel que fa a les intervencions de les masies i dels seus edificis annexos en un sol objectiu, tenir únicament en consideració i aferrar-se a la morfologia preexistent dels edificis rurals i les seves característiques constructives originals. L'escenari vigent es limita en la restitució més estricta de reproduir els mateixos estereotips existents tant tectònics com morfològics i manca una conceptualització clara i coherent més àmplia. Les normatives que prevalen actualment no permeten de manera intencionada la interpretació d'aquest llenguatge arquitectònic portat a la contemporaneïtat atenent als grans canvis produïts des d'èpoques històriques fins avui, tant en l'existència de nous materials com de tècniques construc-

tives introduïdes en el mercat i el gran avenç logístic que permet transportar tant l'utilitatge com els materials amb gran facilitat. Aquests paràmetres permeten revitalitzar l'arquitectura vernacular aportant més confortabilitat per viure-hi i mantenint la naturalitat vinculant que hi ha entre l'edifici i el paisatge. Aquest nou marc legislatiu facilita unes intervencions més òptimes i brinda la possibilitat de reducció de moltes de les situacions pintoresques actuals. Actualment tant el món de la construcció com el de la logística ha avançat exponencialment i, per tant, la manera de construir pretèritament les masies, com de desplaçar els materials, tenia una raó de ser que actualment no la té.

Tant és així que secularment els materials havien de ser de l'entorn més pròxim de l'emplaçament de l'edifici per a les dificultats logístiques que això suposava.

La gran possibilitat d'avui d'incrementar el confort de l'hàbitat rural és essencial davant les possibilitats existents al mercat. A tall d'exemple l'augment de les dimensions de les peces dels materials, com el vidre i les carpinteries, la qual cosa permet als espais interiors incrementar la permeabilitat entre el paisatge i l'edifici, només augmentant les dimensions de les obertures i donant un aspecte renovat a les façanes.

La introducció d'aquestes sensibilitats a la normativa faciliten la possibilitat d'ampliar les estratègies d'intervenció i d'interpretació per tal de poder articular i compatibilitzar dues tècniques constructives d'èpoques diferents. L'arquitecte francès Dominique Perrault diu que se sent motivat a treballar sobre la desaparició en els límits entre la presència i l'absència de l'arquitectura i, per tant, on existeixi la interacció entre interior i exterior, on els límits de l'edifici es dilueixen.

La contemplació d'aquest escenari legislatiu facilita el treball projectual a l'arquitecte autor de la intervenció i no li suposa una adversitat a l'hora de poder obtenir uns resultats òptims.

L'excés de romanticisme de moltes normatives condueixen a aportar una resposta fàcil i a obtenir uns resultats fora d'època que tergiversen l'essència original de l'arquitectura vernacular.

A conseqüència d'aquesta casuística legislativa i l'aplicació de la intervenció ràpida que això comporta, s'han regularitzat popularment a moltes intervencions, i sobretot en el món de la paletaria, unes solucions constructives sense analitzar prèviament si és o no necessari i convenient la solució aplicada. Un dels exemples molt característics és l'execució de murs de pedra vista a les façanes. Antigament la superfície de pedra de la façana d'una masia era homogènia, tenia un cromatisme molt uniforme entre les unions d'argamassa o morter de calç i les pedres. L'aparença global de les unions que es fusionaven amb la pedra s'apreciava molt poc, atès que la junta tenia una dimensió

reduïda i les pedres s'anaven encaixant delicadament entre si. El color de l'argamassa o el morter de calç contenia una dosi de terra del lloc que ajudava a barrejar-se amb el color de la pedra. Contràriament la tècnica d'avui en dia, la dimensió de la unió entre les pedres acostuma a ser excessiva i és de morter de ciment pòrtland gris, el color de la qual no té cap similitud amb el de la pedra. La col·locació de les pedres no s'encaixen entre elles i es col·loquen massa separades una de l'altra per aconseguir un monolitisme.

El cost de la mà d'obra incrementa molt considerablement el pressupost d'una obra i, per tant, en aquest tecnicisme erràtic s'executa més ràpid i se'n redueix el cost. L'altre paràmetre important que existeix és que la professionalitat en aquest tipus d'execució acostuma a ser escassa i de poca qualitat.

El mur de pedra vista ha passat a ser considerat com a creença popular, l'exemple contemporani de bona praxi a l'arquitectura vernacular. Fins i tot en algunes masies s'ha eliminat l'arremolinat per visualitzar la pedra inferior, sense la realització de cap anàlisi prèvia del perquè d'aquella solució originària. Els edificis amb acabat d'arremolinat, a part de ser un protector del mur de pedra, era un valor afegit al cost d'execució del mateix mur, la qual cosa només es podien permetre les famílies acomodades. Una masia arremolinada i pintada és un símbol originari de família benestant, mentre que la de pedra vista no.

Un altre sistema constructiu que s'associa de manera implícita a la intervenció d'una masia, i en concret amb la reforma de la coberta, és l'execució d'un cercol perimetral i la substitució íntegra de l'embigat de fusta. Cal analitzar prèviament l'edifici, l'estructura i en especial l'embigat de la coberta per conèixer si és necessari aplicar aquesta estratègia d'intervenció, ja que suposa un sobrecost a l'obra i en determinades situacions és del tot innecessari i fins i tot perjudicial atesa la rigidesa que s'imposa a l'edifici i que pot derivar en l'aparició de noves fissures o trencaments. Mai millor dit en aquest tipus de decisions tecnològiques, la frase de Mies van der Rohe que menys és més i, per tant, no per introduir nous elements constructius l'edifici funcionarà corporalment millor.

Reforma de tota la coberta sense la construcció de cercol i amb l'aprofitament de l'estructura.

Substitució d'una part de l'arremolinat en una intervenció prèvia a la coberta. La Plana de Riudaura (Garrotxa). Fotografia: Joan Curós

A l'arquitectura no existeixen estratègies d'intervenció estàndards per aplicar, atès que cada edifici té el seu propi caràcter i, per tant, cada un cal ser analitzat i estudiat prèviament per poder-hi determinar l'estratègia d'intervenció més òptima.

El creixement i la transformació del mas perquè sigui rendible econòmicament avui passa per la industrialització de l'explotació, amb la construcció de nous edificis, la qual cosa pot vulnerar la unitat arquitectònica del conjunt si no es contextualitza la seva expansió. A través d'un Pla especial cal preveure el nou mas atenent la cohesió volumètrica i tectònica per tal d'evitar el fraccionament i la desvinculació amb el paisatge del conjunt edificat. L'anàlisi i la interpretació d'articular els edificis preexistents, així com la seva contextualització és una eina de projectació a considerar per aconseguir un mas monolític arquitectònicament que respongui a les expectatives actuals i obtingui un resultat òptim tant territorialment com econòmicament.

Entre tots cal ser capaços de mantenir la bellesa i el silenci d'aquesta arquitectura mitjançant la interpretació del seu llenguatge, sense deixar de banda l'aplicació del respecte i la sensualitat. Aquests són dos paràmetres bàsics que és convenient considerar a les intervencions, la qual cosa no s'aconsegueix ni resseguint, ni imitant la morfologia originària, ni fossilitzant la masia, sinó conceptualitzant-la de manera clara i lògica als nostres temps per tal de conviure unitàriament les dues temporalitats.